บทที่ 3
สถานภาพการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิ

ประเทศไทยผลิตข้าวได้ประมาณปีละ 30 ล้านตัน ในจำนวนนี้ส่งออกประมาณ 8 ล้านตันต่อปี หรือประมาณหนึ่งในสามของปริมาณข้าวทั้งหมดของประเทศ โดยข้าวที่ส่งออกส่วนใหญ่เป็นชนิดข้าวเจ้าโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิที่เป็นข้าวคุณภาพของไทย ซึ่งมีมูลค่าการส่งออกสูงกว่าข้าวชนิดอื่นๆ แหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญของไทยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภูมิภาคดังกล่าวยังถือเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพส่งออกของไทยเพราะมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทำให้ได้ผลผลิตข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีเมื่อนำมาหุงจะมีความอ่อนนุ่มของเมล็ดข้าวมากกว่าพันธุ์อื่นๆ มีรสชาติอร่อย อีกทั้งมีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย จึงเป็นที่ต้องการของตลาดและเป็นข้าวที่สร้างชื่อเสียงและรายได้ให้กับประเทศอย่างต่อเนื่อง ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาราคาข้าวหอมมะลิไทยในตลาดต่างประเทศจะสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นรวมทั้งสูงกว่าชนิดข้าวอื่นๆ เพราะตลาดให้ค่าความจำเพาะในคุณสมบัติในการบริโภคดังกล่าว อย่างไรก็ตามในช่วงเวลากว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงปี 2555 ที่รัฐบาลกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิ 20,000 บาทต่อตัน ซึ่งสูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ ที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น รวมทั้งการรับซื้อข้าวจากเกษตรกรทุกเมล็ดทำให้เกษตรกรมั่นใจว่ามีตลาดรับซื้อ ประกอบกับการยอมรับเทคโนโลยีสมัยใหม่โดยเฉพาะการใช้เครื่องจักรในเกือบทุกกระบวนการผลิต โดยเฉพาะการใช้รถเกี่ยวนวดในการเก็บเกี่ยวข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยที่ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคุณภาพสำหรับบริโภคเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่นำข้าวเข้าโครงการรับจำนำของรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิของไทยได้ ในขณะที่ตลาดต่างประเทศเริ่มไม่มั่นใจในคุณภาพข้าวหอมมะลิซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการปลอมปนที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งขึ้น และอีกสาเหตุเกิดจากความไม่มั่นใจในกระบวนการตรวจสอบคุณภาพและบริหารจัดการสต๊อกข้าวหอมมะลิของรัฐบาลไทย ดังนั้นในบทนี้จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงสภาวะการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิของไทย สถานการณ์การส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยในช่วงที่ผ่านมา รวมทั้งพลวัตของภาวะการค้าข้าวหอมมะลิในตลาดโลก เพื่อสะท้อนภาพรวมของข้าวหอมมะลิไทยและเป็นบริบทสำคัญเพื่อความเข้าใจโครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย

3.1 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิต

ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวประมาณ 65 ล้านไร่ โดยพื้นที่เพาะปลูกมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามลำดับ ซึ่งพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่เพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 50 เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ในปี 2555 พื้นที่เพาะปลูกข้าวประมาณหนึ่งในสามของไทย เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ซึ่งเพิ่มขึ้นจาก 16.41 ล้านไร่ ในปี 2541 เป็น 25.98 ล้านไร่ ในปี 2555 (ตารางที่ 3.1) หรือเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 40 ในช่วงเวลาเพียง 10 ปี สาเหตุสำคัญเกิดจากปัจจัยทางด้านราคาและตลาดเป็นหลัก ซึ่งผลจากความต้องการบริโภคข้าวคุณภาพดีโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิส่งผลให้ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่าชนิดข้าวอื่น เกษตรกรจึงหันมาปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ข้าวหอมมะลิเป็นข้าวที่ตอบสนองต่อช่วงแสง ดังนั้นจะปลูกได้ปีละหนึ่งครั้งเฉพาะในฤดูนาปีเท่านั้น แต่สามารถปลูกในได้ทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่สำคัญอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณร้อยละ 80 หรือ 20.80 ล้านไร่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะชุดดินและสภาพอากาศที่ส่งผลให้สามารถผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพ เพราะส่วนใหญ่มีเกลือสินเธาว์อยู่ใต้ดินเนื่องจากสมัยดึกดำบรรพ์โลกล้านปีภูมิภาคนี้เคยเป็นทะเลมาก่อนความเค็มของดินและสภาพอากาศที่แห้งแล้งส่งผลให้ข้าวหอมมะลิที่ปลูกในภูมิภาคนี้มีความหอมมากกว่าข้าวหอมมะลิที่ปลูกในภูมิภาคอื่น ซึ่งการการปลูกข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีวัตถุประสงค์เพื่อขาย ชดเชยกับต้นทุนการผลิตที่ต้องใช้เพื่อปลูกข้าวเหนียวบริโภค ซึ่งเกษตรกรจำนวนไม่น้อยได้ปรับเปลี่ยนจากการเพาะปลูกข้าวเหนียว โดยแบ่งพื้นที่ปลูกให้ได้ผลผลิตไว้เพื่อการใช้บริโภคในครัวเรือนแล้วจัดแบ่งพื้นที่นาที่เหลือไปปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพราะปัจจัยด้านราคาและเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น (อรวรรณ และคณะ, 2556) ดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้นตามลำดับจาก 14.70 ล้านไร่ ในปี 2540-43 เป็นเท่ากับ 15.92 ล้านไร่ ในปี 2548-51 และเพิ่มสูงขึ้นเป็น 20.80 ล้านไร่ ในปี 2552-55 (ตาราง 3.1) เช่นเดียวกันกับสถานการณ์การผลิตข้าวหอมมะลิในภาคเหนือที่พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับเช่นกันจาก 1.6 ล้านไร่ ในช่วงปี 2540-43 เป็น 2.06 ล้านไร่ในปี 2552-55 สำหรับภาคกลางพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิไม่เปลี่ยนแปลงมากนักสาเหตุเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ในภาคกลางนิยมปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงกว่าและสามารถปลูกได้ 2-3 ครั้งในหนึ่งปี ดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคกลางจะมีเฉลี่ยประมาณหนึ่งล้านไร่ต่อปี ในขณะที่พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคใต้มีแนวโน้มลดลงตามการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวในภูมิภาค และเมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาพรวมจะพบว่าพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่จะเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 1-6 ต่อปี ยกเว้นในปี 2545, 2546 และ 2548 ที่อัตราการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิหดตัวลง ซึ่งสาเหตุสำคัญของการลดลงของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิมา

จากราคาข้าวหอมมะลิในปีที่ผ่านมาหากราคาข้าวหอมมะลิลดลงเกษตรกรจะลดพื้นที่เพาะปลูกลงด้วย (วีระศักดิ์, 2553) โดยราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับมีแนวโน้มลดลงในช่วงปี 2544-45 กล่าวคือ ราคาข้าวหอมมะลิในปี 2543 เท่ากับ 7,017 บาทต่อตัน ลดลงเหลือ 5,725 และ 5,328 บาทต่อตันในปี 2544 และ 2545 ตามลำดับ ราคาปรับตัวสูงขึ้นอีกครั้งในปี 2546 และ 2547 แต่กลับลดลงอีกในปี 2548 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556) ส่งผลให้ช่วงเวลาดังกล่าวเกษตรกรปรับลดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิลง แต่ที่น่าสังเกตคือพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในอัตราที่สูงตั้งแต่ปี 2553 – ปัจจุบัน เพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 25-30 ซึ่งนอกจากผลของราคาข้าวหอมมะลิที่เพิ่มขึ้นแล้วปัจจัยผลักที่สำคัญอีกประการหนึ่งน่าจะมาจากนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาลที่กำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิสูงกว่าข้าวชนิดอื่นๆ และสูงกว่าราคาตลาดมาก

ตารางที่ 3.1 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลินาปี จำแนกตามภูมิภาค ปี 2541-55

ปี	ภาคเหนือ	ตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคกลาง	ภาคใต้	รวมทั้งประเทศ	สัดส่วนข้าวหอมมะลิ (%)
			พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)			
2541	1,262,802	13,932,891	1,193,790	23,315	16,412,798	28.82
2542	1,350,723	14,354,104	952,297	32,280	16,689,404	29.50
2543	1,322,942	15,239,294	992,771	31,778	17,586,785	30.44
2544	2,463,751	15,280,937	1,248,520	27,107	19,020,315	32.89
2545	2,295,975	15,320,329	1,214,723	19,390	18,850,417	33.12
2546	1,963,428	15,010,759	1,132,759	17,533	18,124,479	31.81
2547	2,400,367	15,642,897	1,168,455	17,789	19,229,508	33.35
2548	2,189,829	15,670,400	1,063,699	19,560	18,943,488	32.79
2549	2,211,237	15,873,574	1,210,784	5,991	19,301,586	33.54
2550	2,176,513	15,970,284	1,224,402	13,251	19,384,450	33.52
2551	2,196,600	16,256,653	1,175,436	12,537	19,641,226	34.20
2552	2,250,029	16,770,639	1,230,252	5,895	20,256,815	35.23
2553	2,470,339	20,603,279	1,111,593	3,846	24,189,057	37.46
2554	2,425,968	21,878,936	1,206,472	11,269	25,513,977	39.07
2555	2,447,113	22,208,113	1,315,664	12,007	25,982,897	40.00

ที่มา : คำนวณจากฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

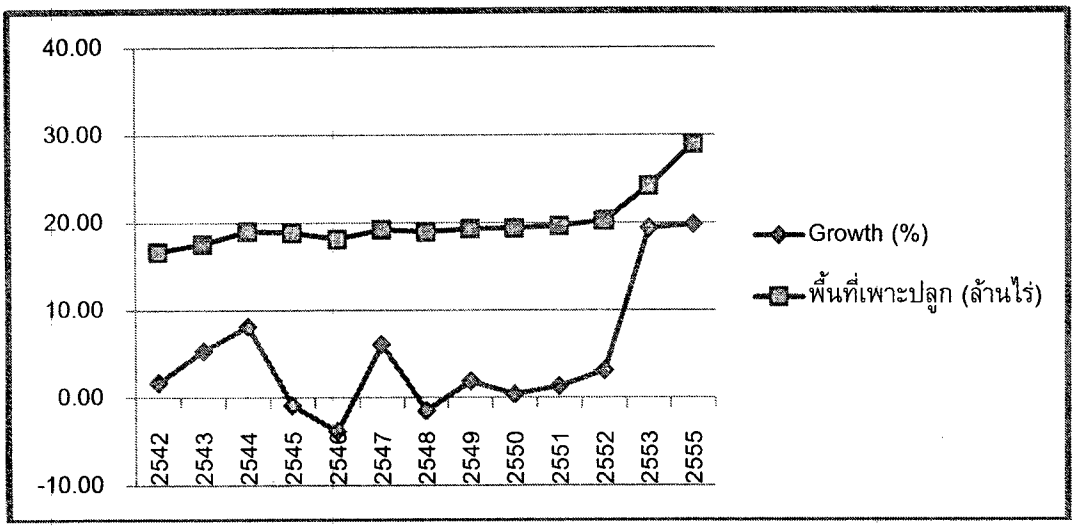

ภาพที่ 3.1 พื้นที่และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิของไทย ปี 2541-55

ที่มา : 1. ปี 2540-53 คำนวณจากฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

2. ปี 2555 คำนวณจากฐานข้อมูลการขึ้นทะเบียนเกษตรกรโครงการรับจำนำข้าว, กรมส่งเสริมการเกษตร

สำหรับผลผลผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ยในภาคเหนือจะสูงกว่าในภาคอื่นๆ เพราะปัจจัยด้านแหล่งน้ำและคุณสมบัติของดิน โดยเฉพาะคุณภาพของดินในภูมิภาคดังกล่าวที่ดีกว่าในภาคอื่นๆ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป.) ส่งผลให้ผลผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ยต่อไร่ในภาคเหนือเท่ากับ 518 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ผลผลิตเฉลี่ยในภาคอื่นอยู่ระหว่าง 350-377 กิโลกรัมต่อไร่เท่านั้น (ตารางที่ 3.2) ส่วนในด้านของผลผลิตรวมมีการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เพาะปลูก คือ ผลผลิตข้าวหอมมะลินาปีเพิ่มขึ้นจาก 5.1 ล้านตัน ในช่วงปี 2544-47 เป็น 6.5 และ 8.0 ล้านตัน ในช่วงปี 2548-51 และ 2552-55 ตามลำดับ แต่ระดับผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่เพิ่มขึ้นจาก 358 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2540-43 เป็น 372 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2552-55 หรือเพิ่มขึ้นน้อยกว่า 30 กิโลกรัมต่อไร่ในเวลากว่า 20 ปี(ตารางที่ 3.2) สะท้อนให้เห็นถึงความจำกัดด้านการวิจัยและพัฒนาพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิตของข้าวหอมมะลิ ซึ่งแตกต่างจากประเทศคู่แข่งสำคัญ ทั้งเวียดนาม อินเดีย จีน และสหรัฐอเมริกา ที่มีการพัฒนาพันธุ์ข้าวหอมคุณภาพหลากหลายสายพันธุ์เพื่อแข่งขันกับข้าวหอมมะลิไทย ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ข้าวหอมจากกลุ่มประเทศ ดังกล่าวมีผลผลิตต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิของไทยมาก นอกจากนั้นการพัฒนาของเพื่อนบ้านในการผลิตข้าวหอมมะลิทั้งกัมพูชาและพม่าอาจจะกระทบกับภาคการผลิตและการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยในอนาคต ซึ่งจะอภิปรายประเด็นดังกล่าวในส่วนของสถานการณ์การส่งออกในลำดับถัดไป

ตารางที่ 3.2 ผลผลิตและผลผลิตต่อไร่ข้าวหอมมะลินาปี จำแนกตามภูมิภาค ปี 2540-55

ปี	ภาคเหนือ	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคกลาง	ภาคใต้	รวมทั้งประเทศ	สัดส่วนข้าวหอมมะลิ(%)
			ผลผลิต (ตัน)			
2540-43	538,979	4,167,994	335,657	9,330	5,165,910	33.33
2544-47	1,040,405	4,563,537	391,360	67,64	6,110,762	37.50
2548-51	1,440,527	4,957,087	399,545	5,725	6,511,270	40.00
2552-55	1,108,405	6,872,299	374,175	1,470	8,020,770	53.33
			ผลผลิตเฉลี่ย (กิโลกรัมต่อไร่)			Growth (%)
2540-43	431	297	311	324	344	-
2544-47	512	330	391	250	358	4.07
2548-51	524	342	365	320	368	2.79
2552-55	518	350	377	370	372	1.09

ที่มา : [1/] ปี 2540-53 คำนวณจากฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
[2/] ปี 2554-55 คำนวณจากฐานข้อมูลการขึ้นทะเบียนเกษตรกรโครงการรับจำนำข้าว, กรมส่งเสริมการเกษตร

3.2 การจำแนกพันธุ์ข้าวหอมมะลิ

ข้าวหอมมะลิเป็นสายพันธุ์ที่มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย ซึ่งไทยเป็นแหล่งพันธุกรรมข้าวอันอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลาย ชาวนาไทยสมัยก่อน คือ นักวิจัยการเกษตรรุ่นแรกที่คัดเลือก ปรับปรุงพันธุ์ให้เหมาะสมกับการปลูกในแต่ล่ะท้องถิ่น โดยพัฒนาพันธุ์จากข้าวป่าซึ่งเป็นแหล่งพันธุกรรมอย่างดีในการปรับปรุงพันธุ์ข้าว โดยเฉพาะการสร้างพันธุ์ให้ต้านทานโรค แมลง หรือทนทานต่อสภาพแวดล้อม เพราะธรรมชาติของป่าจะมีระยะเวลาในการฟักตัวนานแรมปีเพื่อความอยู่รอดหากเมล็ดข้าวป่าร่วงสู่ดินในสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยจะสามารถอยู่ในดินได้นานเกือบปีเพื่อรอฝน คนโบราณจึงปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่ปลูกจากข้าวป่านั้นเอง จากความหลากหลายดังกล่าวทำให้เกษตรกรมีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวตามลักษณะที่ตนเองต้องการและตามความเหมาะสมของพื้นที่ปลูกทำให้เกิดข้าวเฉพาะถิ่นที่มีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ (กรมวิชาการเกษตร, 2555) ปัจจุบันพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่นิยมปลูกในประเทศไทย คือ พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และพันธุ์ กข

ข้าวขาวดอกมะลิ 105 มีถิ่นกำเนิดในท้องที่แหลมประดู่ อำเภอพนัสนิคม เขตแดนติดต่อกับ อำเภอแปลงยาว จังหวัดชลบุรี นายจรูญ ตันฑวุฒ ได้นำมาปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2488 และแบ่งเมล็ดบางส่วนไปปลูกที่ท่าทองหลาง อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากเป็นข้าวหอมที่ขายได้ราคาสูง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2493 กรมการข้าว ได้เก็บรวบรวมพันธุ์ข้าวเพื่อมาคัดพันธุ์ใหม่ พันธุ์ขาวดอกมะลิเป็นพันธุ์หนึ่งที่ถูกเก็บรวงมาปลูกคัดเลือก คัดพันธุ์ให้บริสุทธิ์ และประเมินผลผลิต รวงข้าวขาวดอกมะลิที่เก็บมาจากอำเภอบางคล้า โดย นายสุนทร สีหะเนิน ได้ถูกส่งไปปลูกคัดพันธุ์บริสุทธิ์ที่สถานีทดลองข้าวโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ในปี พ.ศ. 2498 จำนวน 199 รวง และรวงที่ 105 เป็นสายพันธุ์เดียวที่ผ่านการคัดเลือก ทดสอบผลผลิต และส่งเสริมให้ชาวนาใช้เป็นพันธุ์ปลูกในปี พ.ศ. 2502 เป็นต้นมา ขาวดอกมะลิ 105 หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า "ข้าวหอมมะลิ" มีชื่อแท้จริงว่า ขาวดอกมะลิ 4-2-105 (เลข 4 คือ หมายเลขประจำท้องถิ่นที่เก็บรวบรวม เลข 2 คือ หมายเลขประจำพันธุ์ของข้าวขาวดอกมะลิที่เก็บรวงจาก อำเภอบางคล้า และ 105 คือ รวงหรือสายพันธุ์ที่ 105 ของข้าวขาวดอกมะลิดังกล่าว) เป็นข้าวไวต่อช่วงแสงออกดอกประมาณวันที่ 20-25 ตุลาคม ต้นสูงประมาณ 140-150 เซนติเมตร ข้าวเปลือกมีสีฟางเมล็ดเรียวยาว ปลายเมล็ดโค้งเล็กน้อย ข้าวกล้องใส มีความเลื่อมมัน จมูกเล็ก ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีของข้าวสาร เป็นข้าวที่มีอะมิโลสต่ำอยู่ที่ร้อยละ 12-16 ข้าวที่หุงสุกมีลักษณะเหนียวนุ่มและมีกลิ่นหอม ซึ่งคุณสมบัตินี้อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นที่นิยมของผู้บริโภค พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 มีข้อดีคือเจริญเติบโตได้ดีในที่นาดอนทั่วไป ทนต่อสภาพแห้งแล้ง ทนดินเปรี้ยวและดินเค็มได้ดี ต้านทานไส้เดือนฝอยรากปม ต้านทานโรคใบจุดสีน้ำตาลและโรคขอบใบแห้งปานกลาง แต่ไม่ต้านทานโรคใบสีส้ม โรคไหม้และโรคใบหงิก ไม่ต้านทานเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล เพลี้ยจักจั่นสีเขียวและหนอนกอ

ข้าว กข15 (RD15) เป็นพันธุ์ข้าวที่ได้มาจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการชักนำพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ให้เกิดการกลายพันธุ์แล้วคัดเลือกจนได้พันธุ์ดี ซึ่งกรมวิชาการเกษตรประกาศขยายพันธุ์ (stock seed) ในปี พ.ศ. 2521 นับเป็นครั้งแรกของประเทศไทยที่ได้พันธุ์ข้าวเจ้าจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการกลายพันธุ์ ซึ่งดำเนินงานโดยกลุ่มงานพันธุศาสตร์ กองการข้าว ในปี พ.ศ. 2508 โดยได้นำเมล็ดพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ไปอาบรังสีแกมมาปริมาณ 15 และ 30 กิโลแรด ที่สำนักงานพลังงานปรมาณูเพื่อสันติในประเทศไทย และนำเมล็ดข้าวที่ผ่านการอาบรังสีไปปลูกและคัดเลือกในระยะต่อมาที่สถานีทดลองข้าวพิมาย จนคัดได้สายพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105,65G_1U-45 ที่ได้มาจากการอาบรังสี 15 กิโลแรด ซึ่งแสดงลักษณะดีเด่นภายใต้สภาพการปลูกในนาที่อาศัยน้ำฝนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้าวพันธุ์นี้มีลักษณะเด่นคือมีความทนแล้งดีกว่าพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และอายุการเก็บเกี่ยวสั้นกว่า 10 วัน ให้ผลผลิตสูงกว่า และมีต้นเตี้ยกว่า (ประมาณ 10 เซนติเมตร) แต่ไม่ต้านทานต่อโรคและแมลงศัตรูข้าวเช่นเดียวกับพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ส่วนลักษณะของเมล็ดข้าวเปลือก ข้าวสาร คุณสมบัติในการหุงต้มและรับประทาน กลิ่นหอม มีค่าอะมิโลสต่ำ ซึ่งมีลักษณะ

เช่นเดียวกับพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และมีลำต้นอ่อน ล้มง่าย เมล็ดร่วงง่าย ไม่เหมาะกับนาที่ระบายน้ำออกไม่ได้ (สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร, 2548)

3.3 เทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิ

หากมองในแง่ของชนิดข้าวที่ปลูกในประเทศไทยจะพบว่าข้าวที่ปลูกมีสองชนิดคือข้าวเหนียวและข้าวเจ้า โดยเฉพาะข้าวเจ้าหอมมะลิเป็นชนิดที่นิยมปลูกมากโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากเป็นที่ต้องการของตลาดและมีราคาสูงกว่าข้าวเหนียว แหล่งกำเนิดของข้าวหอมมะลิอยู่ในประเทศไทย ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น และคณะกรรมการพิจารณาพันธุ์ข้าวได้อนุมัติให้เป็นพันธุ์ส่งเสริมแก่เกษตร เมื่อ วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2502 โดยเกษตรกรทั่วไปเรียกว่า "ขาวดอกมะลิ 105" ต่อมาได้มีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 จนได้พันธุ์ กข15 ซึ่งกระทรวงพาณิชย์ประกาศให้ ข้าวทั้ง 2 พันธุ์เป็นข้าวหอมมะลิไทย ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้มีการปลูกข้าวหอมมะลิอย่างจริงจัง ตามนโยบายข้าวประจำปี 2537-2544 กำหนดเขตการปลูกข้าวขาวหอมมะลิ 105 เพื่อการส่งออกใน 10 จังหวัด ได้แก่ นครราชสีมา บุรีรัมย์ ยโสธร ร้อยเอ็ด สกลนคร ศรีสะเกษ สุรินทร์ อุดรธานี และอุบลราชธานี โดยพบว่าในภูมิภาคนี้มีชุดดินที่เหมาะกับการปลูกข้าวหอมมะลิ ได้แก่ ชุดดินร้อยเอ็ดทั่วไป ชุดดินร้อยเอ็ดดินร่วน ชุดดินกุลาร้องไห้ ชุดดินท่าตูม ชุดดินนครพนม ซึ่งปลูกซ้ำที่เดิมด้วยการไม่เปลี่ยนพันธุ์กี่ปีก็ตาม ยังมีความหอมอยู่เสมอ การที่ชุดดินเหล่านี้เหมาะกับข้าวพันธุ์นี้เพราะมีเกลือสินเธาว์อยู่ใต้ดิน ลักษณะข้าวสารที่ได้มีเมล็ดเรียวยาว ใสสวย เป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่าที่ปลูกในภูมิภาคอื่น สันนิษฐานว่าธาตุโซเดียมมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ข้าวพันธุ์นี้มีความหอม นอกจากนี้ก็มีปัจจัยที่มีหลายด้านที่มีผลต่อความหอม ซึ่งความหอมเป็นลักษณะทางคุณภาพที่สามารถถ่ายทอดได้ นักปรับปรุงพันธุ์หลายท่านที่ได้ศึกษาพันธุกรรมของความหอม แต่ผลที่ได้ไม่เป็นไปในแนวเดียวกัน มีรายงานว่าความหอมถูกควบคุมด้วยยีน 1 ถึง 4 คู่ ยีนที่ควบคุมมีทั้งที่เป็นลักษณะแฝงหรือลักษณะด้อย (Recessive) ลักษณะข่มหรือลักษณะเด่น (Dominant) รวมทั้งระบบของยีนที่ควบคุมความหอมและการทำงานของยีนค่อนข้างซับซ้อน ความหอมนั้น นอกจากจะถูกควบคุมทางพันธุกรรมแล้ว ยังแปรปรวนไปตามสภาพแวดล้อม (Khush and Juliano 1985; Sagar 1993) ซึ่งผลงานวิจัยระบุว่าการแปรปรวนความหอมของข้าวเกิดจากสภาพแวดล้อม เช่น อุณหภูมิ แสงแดด ความชื้น ชนิดและความอุดมสมบูรณ์ของดิน รวมทั้งปริมาณธาตุอาหารต่างๆ รวมไปถึงการปฏิบัติการขณะเก็บเกี่ยวและหลังเก็บเกี่ยว

ข้าวขาวดอกมะลิ 105 เป็นพันธุ์ที่ถูกเก็บรวงมาปลูกคัดเลือก คัดพันธุ์ให้บริสุทธิ์ ส่วนข้าว กข15 เป็นพันธุ์ข้าวที่ได้มาจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการชักนำพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ให้เกิดการกลายพันธุ์แล้วคัดเลือกจนได้พันธุ์ดี โดยได้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ไปอาบรังสีแกมมาปริมาณ 15 กิโลแรด มีลักษณะเด่นคือมีความทนแล้งดีกว่าพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และอายุการเก็บ

เกี่ยวสั้นกว่า 10 วัน ให้ผลผลิตสูงกว่า และมีต้นเตี้ยกว่า (ประมาณ 10 เซนติเมตร) แต่ไม่ต้านทานต่อโรคและแมลงศัตรูข้าวเช่นเดียวกับพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ซึ่งทั้งสองพันธุ์ เป็นข้าวไวต่อช่วงแสง ข้าวเปลือกมีสีฟาง เมล็ดเรียวยาว ปลายเมล็ดโค้งเล็กน้อย ข้าวกล้องใส มีความเลื่อมมัน จมูกเล็ก ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีของข้าวสาร เป็นข้าวที่มีอะมิโลสต่ำอยู่ที่ร้อยละ 12-16 ข้าวที่หุงสุกมีลักษณะเหนียว นุ่มและมีกลิ่นหอม เจริญเติบโตได้ดีในที่นาดอนทั่วไป ทนดินเปรี้ยวและดินเค็มได้ดี รัฐบาลได้ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ในการเพาะปลูกข้าวในฤดูนาปี ข้าวหอมมะลิจึงได้รับความนิยมจากเกษตรเป็นจำนวนมากจากคุณสมบัติที่กล่าวมาแล้วทำให้ขายผลผลิตได้ในราคาสูงและเป็นที่ต้องการของตลาด ดังนั้นจึงมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ อย่างต่อเนื่องมาตามลำดับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ประมาณ 25 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 97 ของพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั้งประเทศ

สำหรับแบบแผนการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในฤดูนาปีเท่านั้น โดยการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในฤดูนาปีเกษตรกรจะนิยมทำนาหว่านมากกว่านาดำ เนื่องจากลักษณะดินเป็นดินทรายจึงทำให้เหมาะกับการทำนาหว่าน ซึ่งผลผลิตข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่เกษตรกรจะนำออกขาย เพราะส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรในภูมิภาคนี้นิยมบริโภคข้าวเหนียว การเตรียมดินเพื่อการเพาะปลูกในปัจจุบันจะนิยมใช้รถไถสี่ล้อเล็กมากกว่าการใช้รถไถเดินตาม เนื่องจากประหยัดเวลามากกว่า เกษตรกรจะใส่ปุ๋ยในแปลงนาประมาณ 2 ครั้ง แต่ไม่นิยมฉีดพ่นสารเคมี เพราะเกรงว่าสารเคมีจะตกค้างในผลผลิตและเป็นอันตรายต่อสุขภาพในช่วงเวลาที่ฉีดพ่นสาร ดังนั้นการปลูกข้าวหอมมะลิฤดูนาปีในภูมิภาคนี้ ถือได้ว่าได้ผลผลิตที่ปลอดภัยไม่มีสารเคมีตกค้าง และในขั้นตอนการเก็บเกี่ยวเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมใช้รถเกี่ยวนวด ดังนั้นปัจจุบันเครื่องจักรกลการเกษตรจะก้าวเข้ามามีบทบาทกับการผลิตข้าวในเกือบทุกขั้นตอน เพราะเน้นการปลูกเพื่อขายเป็นหลัก จึงใช้แรงงานเครื่องจักรทุกขั้นตอนตั้งแต่ปลูกจนกระทั่งถึงเก็บเกี่ยว

3.4 การบริโภคและการใช้ประโยชน์

ข้าวหอมมะลิเป็นสายพันธุ์ที่มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย จัดเป็นข้าวนาปี ปลูกได้เพียงปีละ 1 ครั้ง เมื่อสีเป็นข้าวสารจะได้ข้าวเมล็ดเรียวยาว ขาวใสเป็นเงา แกร่ง มีท้องไข่น้อย มีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย เป็นพันธุ์ข้าวที่นิยมบริโภคอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นพันธุ์ที่สร้างชื่อเสียงให้ข้าวไทยเป็นที่รู้จักทั่วโลก ข้าวหอมมะลิมีคุณประโยชน์กับร่างกายในหลายด้าน ได้รับความนิยมอย่างมากเพราะเป็นข้าวที่มีคุณค่าทางโภชนาการสูง ซึ่งในข้าวหอมมะลิมีองค์ประกอบหลักที่ให้พลังงานและช่วยเผาผลาญไขมัน ได้แก่ คาร์โบไฮเดรตประมาณร้อยละ 83.4 ส่วนสารอาหารอื่นๆ ได้แก่ โปรตีน ไขมัน เส้นใยหยาบ วิตามินบี1 บี2 และกรดไลซีน (สำนักพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าว, 2555)

ผู้บริโภคส่วนใหญ่ในประเทศไทยนิยมบริโภคข้าวหอมมะลิมากกว่าข้าวสายพันธุ์อื่น (ชญาดา , 2549; อารี และคณะ, 2550; หลักชัย, 2551; สรียาและลักขณา, 2555) เนื่องจากมีความหอมนุ่มและรสชาติอร่อยน่ารับประทาน โดยผู้บริโภคนิยมซื้อข้าวหอมมะลิบริโภคขัดขาวซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิ 100% และผู้บริโภคจะซื้อเป็นข้าวหอมมะลิบรรจุถุงมากกว่าข้าวหอมมะลิแบบแบ่งขาย เพราะผู้บริโภคให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านคุณภาพ โดยเฉพาะความสะอาดไม่มีสิ่งเจือปน บรรจุภัณฑ์ที่สวยงาม และมั่นใจในคุณภาพได้มากกว่าการซื้อข้าวหอมมะลิแบบแบ่งขาย (ชญาดา, 2549; อารี และคณะ, 2550) และเลือกซื้อจากห้างสรรพสินค้า เนื่องจากใกล้บ้านหรือที่ทำงาน และซื้อข้าวสารประเภทบรรจุถุง 5 กิโลกรัม เป็นส่วนใหญ่ และมีปริมาณบริโภคข้าวสารในครอบครัวอยู่ที่ 1-10 กิโลกรัมต่อเดือน มีค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวสารอยู่ที่ 201 – 400 บาทต่อเดือน (ชญาดา, 2549) ซึ่งผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในประเทศส่วนใหญ่เป็นครอบครัวระดับกลางมีรายได้ระหว่าง 20,000-40,000 บาทต่อครัวเรือน (อารี และคณะ, 2550) ซึ่งผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในประเทศยอมจ่ายในราคาที่สูงกว่าการซื้อข้าวชนิดอื่นๆ หากมั่นใจว่าเป็นข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพ ทั้ง ขนาด รูปร่างของเมล็ด สี ลักษณะการหุงขึ้นหม้อ และรสชาติ รวมถึงคุณค่าทางโภชนาการ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิอินทรีย์และข้าวกล้องหอมมะลิที่ได้รับความนิยมจากผู้บริโภคในประเทศมากขึ้น (รวิสาร์ และคณะ, 2556)

นอกจากการรับประทานข้าวหอมมะลิโดยตรงแล้วยังมีการใช้ประโยชน์จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าจากข้าวหอมมะลิ ซึ่งมีการแปรรูปเป็นสินค้าที่ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น การผลิตแป้งข้าวกล้องหอมมะลิมาทดแทนแป้งสาลีในผลิตภัณฑ์ขนมอบและนึ่ง หรือใช้ในอาหารเพื่อสุขภาพอื่นๆ และผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหารซึ่งมีประโยชน์มหาศาล ซึ่งหน่วยปฏิบัติการเทคโนโลยีแปรรูปข้าว สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร ทำการวิจัยภายใต้การสนับสนุนงานวิจัยจากสถาบันวิจัยแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ศึกษาการแปรรูปปลายข้าวและข้าวหักเป็นแป้งและใช้แป้งข้าวหอมมะลิมาทดแทนแป้งสาลีในผลิตภัณฑ์ขนมอบและนึ่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 จากผลการวิจัยดังกล่าว คณะนักวิจัยได้ดำเนินการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์แป้งสำเร็จรูปจากแป้งข้าวหอมมะลิเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคที่ต้องการความสะดวกในการใช้ ซึ่งในขณะนี้หน่วยปฏิบัติการเทคโนโลยีแปรรูปข้าว สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลิตผลทางการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร ได้ผลิตแป้งสำเร็จรูปจากข้าวหอมมะลิข้าวขาวและข้าวกล้อง 6 ชนิด คือ เค้กเนย มัฟฟิน บราวนี่ ชิฟฟอนเค้ก โดนัทเค้ก และซาลาเปา ซึ่งแป้งสำเร็จรูปดังกล่าวได้รับการยอมรับจากผู้บริโภคเป็นอย่างดี และเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพต่อผู้บริโภคอีกด้วย โดยใช้แป้งข้าวกล้องหอมมะลิผลิตเค้กเนย มัฟฟินที่ลดน้ำตาลและลดโคเลสเตอรอลเพื่อผู้บริโภคที่เป็นเบาหวาน นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มเพื่อสุขภาพอีกด้วย ได้แก่ ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มจากข้าวกล้องงอก ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มสุขภาพชนิดผงจากข้าวกล้องหอมมะลิงอกสำหรับผู้บริโภคผู้สูงอายุ สำหรับผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหาร เป็นการใช้ประโยชน์จากแป้งข้าวกล้องหอมมะลิเพื่อผลิตอาหารเลี้ยงเชื้อแข็งสำหรับฟังไจทดแทนการใช้มันฝรั่งและอาหารเลี้ยงเชื้อ

สำเร็จรูปจากต่างประเทศ ผลิตภัณฑ์จะมีลักษณะเป็นอาหารเลี้ยงเชื้อผงสำเร็จรูป ซึ่งได้ทดสอบการใช้กับผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมาย ผลการทดสอบ พบว่าผลิตภัณฑ์อาหารเลี้ยงเชื้อผงที่พัฒนาขึ้นมานั้นให้ผลการเจริญของฟังไจไม่แตกต่างกับอาหารเลี้ยงเชื้อสำเร็จรูปเชิงการค้า (วิชัย และคณะ, 2536)

3.5 ภาวะตลาดและราคาข้าวหอมมะลิในประเทศ

ข้าวหอมมะลิเป็นข้าวไวต่อช่วงแสงเพาะปลูกได้เพียงปีละครั้ง ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวทุกพื้นที่ประมาณช่วงกลางถึงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีอุปทานข้าวหอมมะลิออกสู่ท้องตลาดเป็นจำนวนมาก ช่วงเวลาที่เกษตรกรขายข้าวหอมมะลิได้ในราคาต่ำที่สุดจึงเป็นช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมของทุกปี เกษตรกรไม่นิยมเก็บข้าวไว้รอราคาแต่ขายทันทีหลังเก็บเกี่ยวเพราะมีความจำกัดเรื่องพื้นที่ตากข้าวและความจำเป็นด้านการเงิน แต่สำหรับข้าวหอมมะลิยังมีเกษตรกรบางส่วนที่ทยอยนำข้าวหอมมะลิออกมาขายในช่วงระหว่างปีการเพาะปลูกเพื่อนำเงินมาเป็นทุนหมุนเวียนในครัวเรือนและบางส่วนก็รอให้ระดับราคาสูงขึ้น ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะสูงสุดในช่วงต้นฤดูกาลเพาะปลูกประมาณเดือนเมษายนถึงมิถุนายนของทุกปี โดยในปี 2556 เกษตรกรขายข้าวหอมมะลิได้ราคา 15,751 บาทต่อตันในช่วงเวลาดังกล่าว ในขณะที่ในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวราคาข้าวหอมมะลิลดลงเหลือเพียง 14,859 บาทต่อตันในช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคมในปีเดียวกัน (ตารางที่ 3.3) หรือลดลงประมาณร้อยละ 6 ของราคาขายต่อตัน ในขณะที่ราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลิไม่ได้เปลี่ยนแปลงตามราคาข้าวเปลือกมากนัก ราคาขายส่งข้าวหอมมะลิในปี 2556 จะใกล้เคียง 33,000 บาทต่อตันเกือบตลอดทั้งปี โดยขยับสูงขึ้นเป็น 34,500 – 35,000 บาทต่อตันในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยว (พ.ย.-ธ.ค.) (ตารางที่ 3.3) ซึ่งทิศทางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแตกต่างจากการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเปลือก สะท้อนให้เห็นว่าการส่งผ่านราคาข้าวในตลาดข้าวคุณภาพยังทำงานไม่สมบูรณ์ มีแนวโน้มของการผูกขาดมากกว่าตลาดข้าวทั่วไป ผู้ได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงราคาในตลาดข้าวคุณภาพสูงเป็นพ่อค้าในตลาดปลายทางมากกว่าเกษตรกร (มาฆะสิริ, 2539; อรวรรณ, 2554)

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวหอมมะลิกับราคาข้าวชนิดอื่นๆ พบว่าราคาข้าวหอมมะลิจะมีทิศทางการเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15% ที่เกษตรกรได้รับ (ภาพที่ 3.1) โดยจะสูงกว่าประมาณร้อยละ 13.41 ในปี 2548 และส่วนต่างของราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับกับข้าวเจ้าทั่วไปจะมีแนวโน้มแตกต่างกันเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ปี 2551 เป็นต้นมา กล่าวคือ ราคาข้าวหอมมะลิจะสูงกว่าราคาข้าวเจ้า เท่ากับ 3,854 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 28.52 ในปี 2552 และแตกต่างกันถึง 6,608 หรือประมาณร้อยละ 47.07 ในปี 2556 (ตารางที่ 3.4) สาเหตุสำคัญเกิดจากการปลูกข้าวหอมมะลิทำได้เฉพาะในช่วงการปลูกข้าวนาปีเท่านั้น รวมทั้งความต้องการข้าวหอมมะลิทั้งจากผู้บริโภคในประเทศและประเทศผู้

นำเข้า โดยเฉพาะจีนยังคงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2551) สะท้อนถึงความแตกต่างของราคาข้าวตามชั้นคุณภาพของข้าวหอมมะลิกับข้าวเจ้าทั่วไป ในขณะที่ราคาข้าวเจ้ากับข้าวเหนียวไม่ได้เปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวกัน ราคาข้าวเหนียวจะผันผวนตามความต้องการข้าวเหนียวส่งออกไปตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะจีนซึ่งเป็นผู้ส่งออกรายใหญ่ โดยในปี 2550 และ 2555 ที่ปริมาณความต้องการข้าวเหนียวของจีนเพิ่มสูงขึ้นส่งผลให้ราคาข้าวเหนียวเพิ่มขึ้นและเพิ่มสูงกว่าราคาข้าวหอมมะลิประมาณ 2,145 และ 1,674 บาทต่อตัน ในปี 2550 และ 2555 ตามลำดับ (ภาพที่ 3.2) ซึ่งในสภาวะปกติราคาข้าวหอมมะลิจะสูงกว่าข้าวเหนียวทุกปี โดยเฉพาะในช่วงที่รัฐบาลกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิ 20,000 บาทต่อตันในปี 2556

ตารางที่ 3.3 ราคาที่เกษตรกรได้รับและราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลิรายเดือน ปี 2556

ชนิด/เดือน	ข้าวเปลือกหอมมะลิที่ฟาร์ม	ข้าวสารหอมมะลิ 100% ชั้น 1 (ใหม่)	ข้าวสารหอมมะลิ 100% ชั้น 1 (เก่า)	ปลายข้าวหอมมะลิ
	บาทต่อตัน			
มกราคม	15,720	32,750	32,890	16,050
กุมภาพันธ์	16,070	33,470	33,470	16,300
มีนาคม	15,862	33,000	33,000	16,300
เมษายน	15,643	33,000	33,000	16,300
พฤษภาคม	15,809	33,000	33,020	16,300
มิถุนายน	15,870	33,000	33,000	16,290
กรกฎาคม	15,576	33,000	33,000	16,000
สิงหาคม	15,675	33,000	33,000	16,000
กันยายน	15,776	33,000	33,000	16,000
ตุลาคม	15,708	33,160	33,160	14,730
พฤศจิกายน	14,948	35,000	34,820	11,790
ธันวาคม	14,313	-	35,000	11,210
เฉลี่ย	**15,581**	**33,220**	**33,360**	**15,270**

ที่มา : 1. ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับ มาจาก สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2557

2. ราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลิในประเทศ มาจาก สมาคมโรงสี, 2557

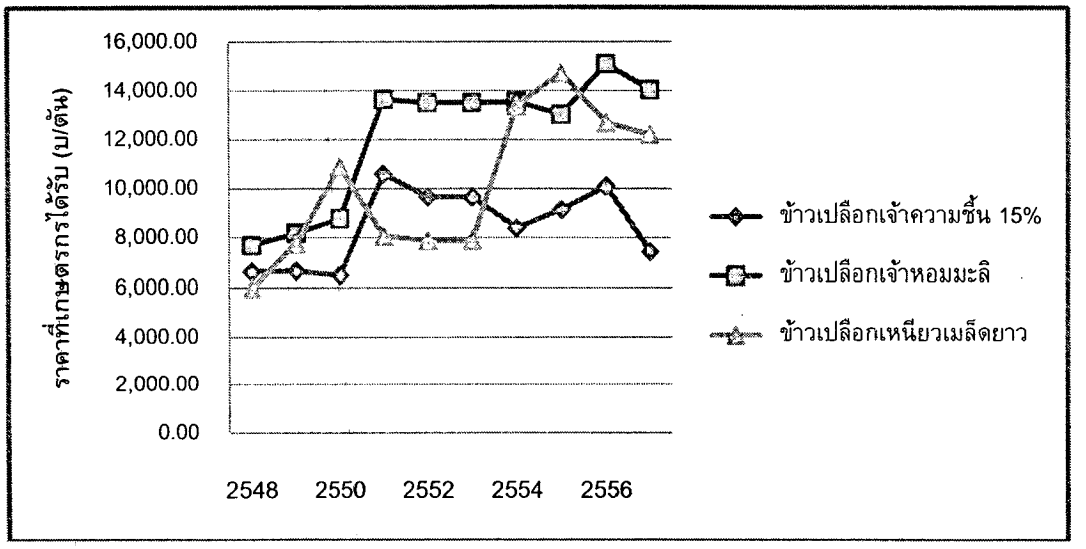

ภาพที่ 3.2 ราคาข้าวหอมมะลิ ข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15% และข้าวเปลือกเหนียวที่เกษตรกรได้รับ ปี 2548-56

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556

อย่างไรก็ตามปัจจุบันตลาดข้าวหอมมะลิได้รับผลกระทบจากโครงการรับจำนำข้าวของรัฐบาล ที่กำหนดราคารับจำนำข้าวเปลือกหอมมะลิความชื้น 14% ที่ราคา 20,000 บาทต่อตัน ทำให้ข้าวหอมมะลิจำนวน 3,402,459 ตัน (ตารางที่ 3.5) หรือ มากกว่าหนึ่งในสามของผลผลิตข้าวหอมมะลิเข้าสู่โครงการรับจำนำข้าวและถูกเก็บอยู่ในสต๊อกของรัฐบาล ซึ่งผลผลิตข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่มาจากพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิคุณภาพของไทย เกษตรกรในภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่ขายข้าวให้กับรัฐบาลผ่านโครงการรับจำนำเนื่องจากได้รับราคาสูงกว่าท้องตลาดประมาณ 4,000 – 5,000 บาทต่อตัน ซึ่งปีการเพาะปลูก 2555/56 มีข้าวในโครงการรับจำนำมากที่สุดถึง 22,476,596 เป็นข้าวหอมมะลิ 3,402,459 ตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 15.14 ของผลผลิตข้าวในโครงการรับจำนำทั้งหมด โดยในปีการเพาะปลูกดังกล่าวผลผลิตข้าวที่เข้าโครงการรับจำนำจะเป็นข้าวเจ้าทั่วไปมากกว่าข้าวหอมมะลิ เพราะข้าวหอมมะลิที่เข้าโครงการรับจำนำสูงสุดจะอยู่ระหว่าง 3-3.7 ล้านตัน ต่อปี ส่วนผลผลิตที่เหลือเป็นผลผลิตที่เกษตรกรเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนและส่วนหนึ่งขายในตลาดทั่วไปเพราะต้องการเงินสดใช้หมุนเวียนในครัวเรือน

ตารางที่ 3.4 เปรียบเทียบราคาข้าวเปลือกเจ้า 15% และราคาข้าวเปลือกหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับ ปี 2548-56

ปี/ราคา	ข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15%	ข้าวเปลือกหอมมะลิ	ส่วนต่างราคา	
			บาท/ตัน	ร้อยละ
2548	6,654	7,684	1,030	13.41
2549	6,652	8,180	1,527	18.67
2550	6,494	8,770	2,276	25.95
2551	10,609	13,639	3,031	22.22
2552	9,658	13,513	3,854	28.52
2553	9,658	13,513	3,854	28.52
2554	8,400	13,552	5,151	38.01
2555	9,145	13,035	3,890	29.84
2556	10,104	15,103	4,999	33.10
2557	7,429	14,037	6,608	47.07

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2557

โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการรับจำนำต่อตลาดข้าวหอมมะลิจำแนกได้เป็นสามประเด็นหลัก ได้แก่

ประการแรก กระทบต่อคุณภาพข้าวของเกษตรกร เนื่องจากการกำหนดคุณภาพการรับซื้อข้าวหอมมะลิของรัฐบาลในโครงการรับจำนำกำหนดระดับราคาข้าวตามเปอร์เซ็นต์ความชื้นของข้าวเท่านั้น เกษตรกรและโรงสีที่เป็นจุดรับจำนำจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับคุณภาพข้าวด้านอื่นๆ ดังนั้นการรับซื้อข้าวของโรงสีที่เข้าร่วมโครงการจึงไม่ได้เข้มงวดกับการตรวจสอบคุณภาพข้าวด้านอื่นๆ เช่น การปลอมปนจากข้าวพันธุ์อื่น หรือคุณภาพการสี ยกเว้นความชื้นและสิ่งเจือปน ซึ่งแตกต่างจากการรับซื้อข้าวของโรงสีเอกชนที่ให้ความสำคัญและพิถีพิถันกับคุณภาพของข้าวหอมมะลิในทุกด้านและมีการตรวจสอบคุณภาพข้าวอย่างเข้มข้นก่อนการกำหนดราคาและการรับซื้อดังที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 2

ประการที่สอง สูญเสียตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยให้คู่แข่ง เพราะข้าวไทยมีราคาแพงกว่าคู่แข่งมาก และรัฐไม่มีความสามารถในการขายข้าวเหมือนพ่อค้าส่งออก และการเก็บข้าวหอมมะลิไว้ในโกดังเป็นเวลาหลายเดือน ทำให้ข้าวหอมหมดความหอม และกลายเป็นข้าวแข็ง ข้าวหอมมะลิที่เคยส่งออกได้ในราคาสูงกว่าตันละ 1,000 ดอลลาร์สหรัฐจะกลายเป็นข้าวหอมคุณภาพต่ำ

ราคาอาจลดลงเพราะค่าความจำเพาะที่เคยได้รับหายไป และในระยะยาวอาจจะส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นของข้าวหอมมะลิในตลาดต่างประเทศได้ รายละเอียดจะกล่าวต่อไปในหัวข้อถัดไป

ประการที่สาม ส่งผลกระทบต่อธุรกิจค้าข้าวในประเทศ พ่อค้าข้าวส่งออก นายหน้าผู้จัดหาข้าวให้ผู้ส่งออก พนักงาน และลูกจ้างในธุรกิจการส่งออกและธุรกิจโลจิสติกส์จำนวนหลายหมื่นคนต้องตกงาน เพราะไม่มีข้าวให้ซื้อขาย ทางเลือกของนักธุรกิจข้าว พ่อค้าส่งออกข้าว และแรงงานเหล่านี้มี 3 ทางคือ หนึ่ง เข้าร่วมโครงการรับจำนำ รวมทั้งเข้าร่วมกระบวนการทุจริต สอง โยกย้ายไปทำธุรกิจนอกประเทศ และสาม เลิกประกอบธุรกิจข้าว แล้วหันไปทำอาชีพอื่น (TDRI, 2556) นอกจากนั้นทำให้ราคาข้าวสารหอมมะลิเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคข้าวในประเทศ

ตารางที่ 3.5 ปริมาณข้าวในโครงการรับจำนำรายปี ปีการเพาะปลูก 2548/49-2556/57

ปีการเพาะปลูก	ปริมาณข้าวหอมมะลิ			ข้าวเจ้าอื่นๆ	ข้าวอื่นๆ	ข้าวรวม
	(ตัน)	สัดส่วน	Growth (%)	(ตัน)	(ตัน)	(ตัน)
2548/48	2,738,314	51.75	-76.16	2,443,375	109,537	5,291,226
2549/50	652,860	36.08	-82.52	1,143,110	13,346	1,809,316
2550/51	114,104	47.65	1,063.36	63,010	62,367	239,481
2551/52	1,327,438	24.76	132.61	3,666,012	368,442	5,361,892
2554/55	3,087,700	44.43	10.19	3,420,400	442,057	6,950,157
2555/56	3,402,459	15.14	8.77	18,143,315	930,822	22,476,596
2556/57	3,700,895	31.70	-100.00	7,413,052	560,043	11,673,990

ที่มา : 1. ปีการผลิต 2548/49-50 จากศูนย์ปฏิบัติการตามมาตรการรับจำนำข้าวเปลือก กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

2. ปีการผลิต 2550/51-52 จากศูนย์บริหารจัดการแก้ไขปัญหาราคาสินค้า สำนักสารสนเทศการค้าในประเทศ กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

3. ปีการผลิต 2555/56 จากศูนย์บริหารจัดการโครงการรับจำนำสินค้าเกษตร กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

3.6 สถานการณ์การส่งออกและราคา

ข้าวหอมมะลิไทยเป็นสินค้าที่มีคุณภาพและมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของผู้บริโภคระดับโลก เนื่องจากมีลักษณะเฉพาะตัวคือเมล็ดขาวใสเรียวยาว เปอร์เซ็นต์ท้องไข่น้อย ลักษณะคุณภาพการหุงต้มดี ข้าวสุกอ่อนนุ่มน่ารับประทาน และลักษณะพิเศษกว่าสายพันธุ์อื่นคือมีกลิ่นหอม ด้วยคุณสมบัติที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ตลาดต่างประเทศให้ค่าความจำเพาะของคุณสมบัติดังกล่าว ข้าวหอมมะลิไทยจึงมีราคาสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นๆ และประเทศไทยสามารถผูกขาดการส่งออกข้าวหอมมะลิในตลาดโลกอย่างต่อเนื่อง ผลผลิตข้าวหอมมะลิของไทยส่งออกประมาณสองล้านตันต่อปีหรือคิดเป็นหนึ่งในสามของปริมาณข้าวหอมมะลิทั้งหมด ข้าวหอมมะลิของไทยที่ส่งออกมากที่สุดคือข้าวหอมมะลิ 100% ชั้น 2 รองลงมา คือ ข้าวหอมมะลิ 100% ชั้น 1 สำหรับข้าวขาว 5% ข้าวขาว 10% ข้าวกล้อง 100% และปลายข้าวหอมมะลิมีเพียงเล็กน้อย กระทรวงพาณิชย์ โดยกรมการค้าต่างประเทศ จำแนกประเภทของข้าวหอมมะลิไทย ออกเป็นสองประเภท คือ ข้าวขาว (8 ชนิด) และข้าวกล้อง (6 ชนิด) ดังตารางที่ 3.6 โดยในปี 2556 ประเทศไทยส่งออกข้าวหอมมะลิได้ประมาณ 1,915,100 ล้านตันต่อปี คิดเป็นร้อยละ 28.97 ของปริมาณการส่งออกข้าวทั้งหมดของไทย หรือมีมูลค่า 59,480 ล้านบาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 44.44 ของปริมาณการส่งออกข้าวของไทย อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2555 เป็นต้นมา ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงกว่าร้อยละ 20 โดยลดลงจาก 2,631,33 และ 2,359,607 ล้านตัน ในปี 2552 และ 2554 ตามลำดับ เหลือเพียง 1,912,657 และ 1,915,100 ล้านตัน ในปี 2555 และ 2556 ตามลำดับ (ตารางที่ 3.7)

ตารางที่ 3.6 การแบ่งสินค้ามาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย

กลุ่มข้าวขาว	กลุ่มข้าวกล้อง
1. ข้าวขาว 100 เปอร์เซ็นต์ ชั้น 1	1. ข้าวกล้อง 100 เปอร์เซ็นต์ ชั้น 1
2. ข้าวขาว 100 เปอร์เซ็นต์ ชั้น 2	2. ข้าวกล้อง 100 เปอร์เซ็นต์ ชั้น 2
3. ข้าวขาว 100 เปอร์เซ็นต์ ชั้น 3	3. ข้าวกล้อง 100 เปอร์เซ็นต์ ชั้น 3
4. ข้าวขาว 5 เปอร์เซ็นต์	4. ข้าวกล้อง 5 เปอร์เซ็นต์
5. ข้าวขาว 10 เปอร์เซ็นต์	5. ข้าวกล้อง 10 เปอร์เซ็นต์
6. ข้าวขาว 15 เปอร์เซ็นต์	6. ข้าวกล้อง 15 เปอร์เซ็นต์
7. ข้าวขาวหักเอวันเลิศพิเศษ	
8. ข้าวขาวหักเอวันเลิศ	

ที่มา : กระทรวงพาณิชย์, 2556

โดยปกติแล้วการเคลื่อนไหวของราคาข้าวในกลุ่มข้าวคุณภาพ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิและข้าวบาสมาติจะมีแนวโน้มของการเคลื่อนไหวของราคาค่อนข้างจะมีเสถียรภาพและมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างช้าๆ เนื่องจากความจำกัดของพื้นที่ปลูกทำให้ข้าวคุณภาพทั้งสองชนิดดังกล่าว มีอุปทานค่อนข้างจำกัดตามมา ในขณะที่อุปสงค์หรือความต้องการบริโภคข้าวคุณภาพมีความยืดหยุ่นต่อรายได้เป็นบวก ทำให้แนวโน้มความต้องการมีเพิ่มมากขึ้นตามฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่บริโภคข้าวเป็นอาหารจานหลักที่มีรายได้ปรับตัวสูงขึ้น (สมพร, 2556) อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ไทยประกาศรับจำนำข้าวทุกเมล็ดในระดับราคาสูง หรือเป็นการดึงข้าวจากตลาดเอกชนเข้ามาควบคุมโดยตลาดข้าวเปลือกและข้าวสารของรัฐในช่วงปี 2554 ทำให้ระดับราคาข้าวสารเจ้าทั้งของไทยและของประเทศผู้ส่งออกรายอื่นๆได้ปรับตัวสูงขึ้นจากปี 2553 โดยราคาข้าวหอมมะลิเกรด B ซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิเกรดที่ไทยส่งออกได้มากที่สุดเพิ่มขึ้นจากจาก 480 ดอลล่าร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2546 เป็น 1,030 และ 1,160 ดอลล่าร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2551 และ 2556 ตามลำดับ ราคาข้าวหอมมะลิเกรด A เพิ่มขึ้นจาก 491 ดอลลล่าร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2546 เป็น 1,047 และ 1,176 ดอลล่าร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2551 และ 2556 ตามลำดับ (ภาพที่ 3.3) สำหรับระดับราคาข้าวไทยที่ปรับตัวสูงขึ้นกว่าราคาของคู่แข่งอย่างมากในตลาดการส่งออกข้าวของโลกในช่วงต้นปี 2554 เทียบกับปี 2555 ส่วนหนึ่งเป็นผลจากนโยบายการดึงอุปทานสินค้าข้าวเข้ามาควบคุมของภาครัฐ ในขณะที่ตลาดส่งออกมีความยืดหยุ่นต่อราคาสูงและมีคู่แข่งทางการค้าที่พร้อมจะเสนอราคาขายที่ต่ำกว่าราคาเสนอขายของไทย ซึ่งจะทำให้ประเทศไทยสูญเสียส่วนแบ่งในตลาดส่งออกข้าวตามมา (สมพร, 2556) ดังนั้นจะเห็นว่าประเทศผู้นำเข้าสำคัญทั้งสหรัฐอเมริกาและฮ่องกงลดปริมาณการนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทยหันไปนำเข้าข้าวหอมจากกัมพูชา เวียดนามและพม่า ที่แม้คุณภาพความหอมจะไม่เทียบเท่าข้าวหอมมะลิไทยแต่มีราคาถูกกว่ามาก ดังนั้นในช่วงปี 2554-55 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยจึงลดลงในทุกตลาด จะเห็นได้จากอัตราการขยายตัวของมูลค่าการส่งออกที่ติดลบ ยกเว้นมูลค่าการส่งออกไปยังมาเลเซียและบรูไนที่อัตราการส่งออกขยายตัวและมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นจากการที่รัฐบาลในสมัยนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร มักจะกล่าวว่า "แม้ว่าโครงการรับจำนำข้าวจะทำให้ปริมาณส่งออกข้าวลดลงแต่ไม่กระทบกับมูลค่าการส่งออกข้าว" เมื่อพิจารณาจากตารางที่ 3.7 จะเห็นว่าคำกล่าวอ้างดังกล่าวไม่เป็นจริงเพราะในช่วงที่ผ่านมาปริมาณการส่งออกข้าวของไทยทั้งข้าวหอมมะลิและข้าวทั่วไปลดลงทั้งในเชิงปริมาณและมูลค่า

ตารางที่ 3.7 ปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิไทย ปี 2550-56

ปี	ข้าวหอมมะลิ		ข้าวรวม		ราคาเฉลี่ยถ่วงน้ำหนัก (บ/ตัน)	
	ปริมาณ (ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)	ปริมาณ (ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)	ข้าวหอมมะลิ	ข้าวรวม
2550	3,067,569	47,921	9,192,518	119,215	15,622	12,969
2551	2,515,929	60,282	10,216,128	203,219	23,960	19,892
2552	2,631,133	68,578	8,619,871	172,208	26,064	19,978
2553	2,358,230	63,521	8,939,630	168,193	26,936	18,814
2554	2,359,607	61,304	10,711,549	193,843	25,981	18,097
2555	1,912,657	57,434	6,734,427	142,976	30,028	21,231
2556	1,915,190	59,480	6,611,620	133,840	31,057	20,243

ที่มา : สถิติการนำเข้าส่งออกสินค้าเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556

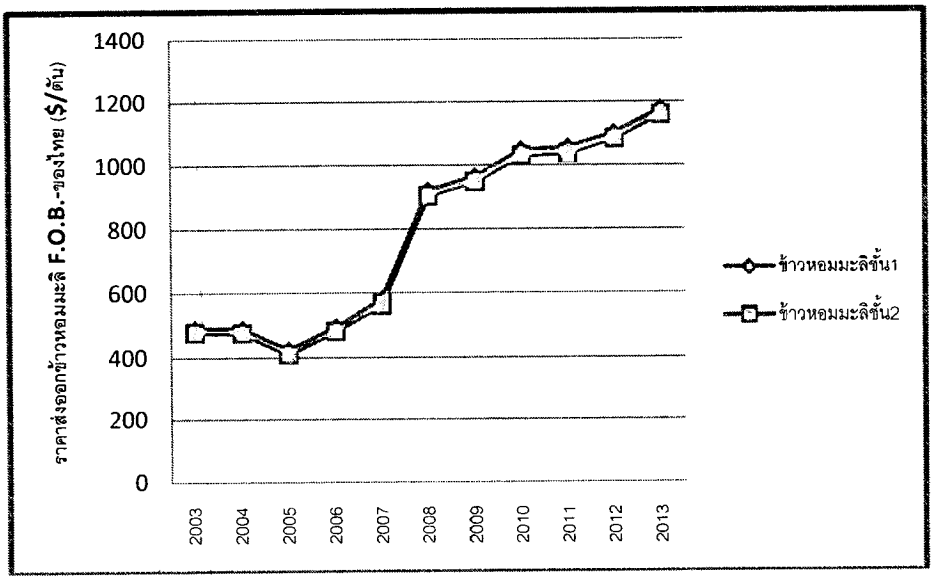

ภาพที่ 3.3 ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ F.O.B ของไทย ปี 2546-56

ที่มา : สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย

ข้าวหอมมะลิไม่ได้มีปลูกเฉพาะในประเทศไทย แต่มีปลูกในอีกหลายประเทศหลายพันธุ์แตกต่างกัน ข้าวหอมที่มีชื่อเสียงมานานและมีราคาสูงกว่าไทยคือข้าวบาสมาติ ที่ปลูกในอินเดียและปากีสถานแต่ไม่มีผลกับตลาดข้าวหอมมะลิไทยเพราะเป็นข้าวคนละตลาด ส่วนข้าวหอมอื่นๆ มีการปลูกและพัฒนาสายพันธุ์อย่างต่อเนื่องทั้งข้าวหอมในเวียดนาม สหรัฐอเมริกาและกัมพูชาก็มีการพัฒนาสายพันธุ์ข้าวหอมเพื่อแข่งกับประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง ในส่วนของเวียดนามได้พัฒนาข้าวหอมพันธุ์ใหม่ชื่อ "TH-3" ซึ่งมีกลิ่นหอมและให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมพันธุ์อื่นๆ (สกล, 2554) ส่วนกัมพูชาก็เริ่มส่งข้าวหอมออกจำหน่ายในต่างประเทศ โดยเฉพาะข้าว "ผกามะลิ" ที่ชนะเลิศการประกวดข้าวในการประชุมข้าวโลกครั้งที่ 5 ประจำปี 2556 ที่ฮ่องกง ก็เป็นอีกคู่แข่งสำคัญของตลาดข้าวหอมมะลิไทย ในขณะที่ตลาดข้าวหอมมะลิที่สำคัญของไทยอย่างสหรัฐอเมริกาก็พัฒนาสายพันธุ์ข้าวหอม คือข้าวพันธุ์ "LA2125" เป็นพันธุ์ข้าวหอมที่มีส่วนผสมของข้าวหอมมะลิไทยโดยตั้งชื่อให้พ้องกับข้าวหอมมะลิว่า "JASSMAN Rice" ให้ผลผลิต 1,260 กิโลกรัมต่อไร่สูงกว่าผลผลิตข้าวหอมมะลิไทยประมาณ 3 เท่า ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัจจุบันข้าวหอมมะลิไทยเผชิญกับภาวการณ์แข่งขันอย่างต่อเนื่องในตลาดโลก ซึ่งลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึงภาวะการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยในตลาดที่สำคัญ

สำหรับตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิที่สำคัญที่สุดของไทยคือตลาดสหรัฐอเมริกา ซึ่งนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทยเป็นมูลค่าประมาณหนึ่งหมื่นล้านบาทต่อปี โดยผู้บริโภคในสหรัฐจะนิยมบริโภคข้าวขาวเมล็ดยาวและกว่าร้อยละแปดสิบของผู้บริโภคในสหรัฐบริโภคข้าวหอมมะลิ และในช่วงตลอดสิบปีที่ผ่านมาความต้องการบริโภคข้าวประเภทต่างๆ ของสหรัฐเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องสาเหตุเพราะการขยายตัวของประชากร (สำนักส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ นครนิวยอร์ก, 2556) อย่างไรก็ตามในปี 2555 ปริมาณการนำเข้าข้าวหอมมะลิไทยในสหรัฐอเมริกาลดลงจาก 13,624 ล้านบาท เป็น 11,474.40 ล้านบาท (ตารางที่ 3.6) เนื่องจากปัจจัยด้านราคาซึ่งสูงกว่าคู่แข่งอย่างเวียดนาม และกัมพูชาซึ่งเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิที่มีกลิ่นหอมใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิไทย คือ "ผกามะลิ" ด้วยราคาเพียง 930 ดอลลล่าร์สหรัฐต่อตัน ดังนั้นหากระดับราคายังแตกต่างจากคู่แข่งมาก อาจทำให้ผู้นำเข้าหันไปนำเข้าข้าวหอมมะลิจากกัมพูชาและข้าวขาวเมล็ดยาวจากเวียดนามมากขึ้น นอกจากนั้นปัจจัยผลักอีกประการที่ทำให้ข้าวหอมมะลิไทยในตลาดสหรัฐอเมริกามีแนวโน้มการส่งออกลดลง เกิดจากปัญหาการปลอมปนของข้าวหอมมะลิที่ถูกผสมด้วยข้าวขาวเมล็ดยาวที่ไม่ใช่ข้าวหอมมะลิทำให้คุณภาพข้าวไทยในตลาดสหรัฐอเมริกาด้อยลงทุกที (สำนักส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ นครนิวยอร์ก, 2556) โดยการปลอมปนของข้าวหอมมะลิในตลาดต่างประเทศเกิดจากทั้งการปลอมปนก่อนส่งออกและถูกปลอมปนโดยพ่อค้าในประเทศผู้นำเข้า ความเชื่อมั่นของผู้บริโภคในตลาดส่งออกจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะต้องให้ความสำคัญในการรักษาตลาดข้าวคุณภาพของไทย

นอกจากตลาดข้าวหอมมะลิสำคัญอย่างสหรัฐอเมริกาแล้วตลาดหลักอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญคือตลาดฮ่องกง ในช่วงปี 2548-50 ไทยเป็นประเทศที่ครองส่วนแบ่งตลาดข้าวในฮ่องกงสูงสุดสัดส่วนประมาณ 90% แต่นับจากปี 2552 เป็นต้นมาส่วนแบ่งตลาดข้าวไทยในฮ่องกงเริ่มลดลงต่อเนื่องจากส่วนแบ่งตลาด 81.2% ในปี 2552 เหลือ 47.6% ในช่วง 5 เดือนแรกของปี 2556 ขณะที่ข้าวเวียดนามปี 2552 จากมีส่วนแบ่งตลาดเพียง 5% เพิ่มเป็น 36.1% (สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ ฮ่องกง, 2556) โดยมูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยไปฮ่องกงลดลงจาก 5,226 ล้านบาท ในปี 2553 เหลือ 4,744 ล้านบาท ในปี 2555 (ตารางที่ 3.8) นอกจากเป็นผลจากมีคู่แข่งขันเพิ่มมากขึ้นแล้วยังเป็นผลจากในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา ราคาข้าวหอมมะลิไทยเพิ่มขึ้นต่อเนื่องเมื่อเทียบกับข้าวจากประเทศคู่แข่ง โดยเฉพาะเวียดนาม ปัจจุบันราคาข้าวหอมมะลิไทยจะสูงกว่าประมาณ 200-300 ดอลลาร์สหรัฐฯต่อตัน ขณะที่ราคาขายปลีกข้าวหอมมะลิหรือข้าวหอมในฮ่องกงแทบจะไม่เปลี่ยนแปลง โดยถุงขนาด 5 กิโลกรัมราคาประมาณ 50-75 ดอลลาร์ฮ่องกง (สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ ฮ่องกง, 2556) โดยปริมาณการนำเข้าที่ลดลงเนื่องจากผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในส่วนของโรงแรม ร้านอาหาร ภัตตาคารในฮ่องกงหันไปใช้ข้าวหอมจากเวียดนามที่มีราคาต่ำกว่าข้าวหอมมะลิจากไทยมากเพื่อลดต้นทุนการผลิต แต่สำหรับกลุ่มผู้บริโภคที่ส่วนใหญ่ยังนิยมบริโภคข้าวหอมมะลิไทยแม้ราคาจะสูงแต่ยังมีกำลังซื้อ (บุญทรง, 2555) อย่างไรก็ตามหากสถานการณ์ยังเป็นเช่นนี้ ในอนาคตตลาดข้าวไทยในฮ่องกงจะสูญเสียให้กับคู่แข่งขันโดยเฉพาะเวียดนามเกือบทั้งหมด ซึ่งการกอบกู้ตลาดคืนเป็นเรื่องที่ยาก หากราคาข้าวไทยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวหอมมะลิยังมีราคาสูงถึง 1.1-1.2 พันดอลลาร์สหรัฐฯต่อตัน ขณะที่ข้าวหอมเวียดนามเฉลี่ยกว่า 500 ดอลลาร์สหรัฐฯต่อตันเท่านั้น (เจริญ, 2556)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าราคาข้าวหอมมะลิของไทยที่สูงกว่าคู่แข่งในท้องตลาดจะส่งผลให้ความสามารถในการแข่งขันของข้าวหอมมะลิลดลง ซึ่งหากราคาข้าวหอมมะลิของไทยแตกต่างจากคู่แข่งมากขึ้นจะส่งผลให้ไทยสูญเสียตลาดให้กับทั้งเวียดนาม อินเดีย หรือกัมพูชามากขึ้น เนื่องจากปัจจุบันข้าวหอมมะลิของเวียดนามทดแทนข้าวหอมมะลิจากประเทศไทยได้มากขึ้นเพราะการพัฒนาคุณภาพของเวียดนามและผลจากมาตรฐานคุณภาพข้าวหอมมะลิของไทยในตลาดต่างประเทศที่เสื่อมถอยลง ดังนั้นแม้ข้าวหอมมะลิที่เป็นข้าวส่งออกของไทยและมีความจำเพาะในแหล่งผลิตในอดีต แต่ในปัจจุบันความจำเพาะของแหล่งผลิตของไทยที่มีอยู่นั้นกำลังจะหมดไป เพราะมีแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิแหล่งใหม่ทั้งในกัมพูชาและเวียดนามที่สินค้าสามารถทดแทนได้กับข้าวหอมมะลิของไทย แต่มีระดับราคาขายในตลาดส่งออกที่ถูกกว่าราคาข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย

ตารางที่ 3.8 มูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิในประเทศผู้นำเข้าสำคัญ ปี 2553-56

หน่วย (ตัน:ล้านบาท)

	2553		2554		2555		2556	
	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า
รวม	**2,358,228**	**63,521**	**2,359,593**	**61,304**	**1,912,657**	**57,434**	**1,915,190**	**59,480**
จีน	132,188	4,014	135,583	3,945	100,020	3,339	135,318	4,546
สหรัฐอเมริกา	339,181	12,530	354,658	11,397	331,518	11,550	353,403	12,691
สิงคโปร์	102,111	3,336	104,239	3,316	81,465	2,728	88,683	3,153
เซเนกัล	260,882	3,414	206,736	2,798	88,985	1,618	134,802	2,278
ออสเตรเลีย	65,886	2,212	62,013	2,048	48,704	1,712	48,665	1,768
แคนาดา	80,793	2,661	77,967	2,538	69,292	2,429	71,465	2,595
ญี่ปุ่น	1,651	66	1,520	59	1,438	60	2,178	90
ไอวอรีโคสต์	349,006	6,561	340,382	6,169	316,959	6,731	220,283	4,946
กานา	106,403	2,847	194,430	4,648	131,595	3,834	131,268	4,141
แคนาดา	80,793	2,661	77,967	2,538	69,292	2,429	71,465	2,595
อื่นๆ	839,334	23,218	804,100	21,850	673,390	21,005	657,661	20,678
	อัตราการเจริญเติบโต (Growth : %)							
รวม			**0.06**	**-3.49**	**-18.94**	**-6.31**	**0.13**	**3.56**
จีน			2.57	-1.73	-26.23	-15.34	35.29	36.14
สหรัฐอเมริกา			4.56	-9.04	-6.52	1.34	6.60	9.88
สิงคโปร์			2.08	-0.62	-21.85	-17.73	8.86	15.60
เซเนกัล			-20.76	-18.05	-56.96	-42.16	51.49	40.80
ออสเตรเลีย			-5.88	-7.43	-21.46	-16.39	-0.08	3.26
แคนาดา			-3.50	-4.63	-11.13	-4.29	3.14	6.83
ญี่ปุ่น			-7.95	-10.74	-5.36	1.17	51.45	50.34
ไอวอรีโคสต์			-2.47	-5.97	-6.88	9.10	-30.50	-26.52
กานา			82.73	63.24	-32.32	-17.51	-0.25	8.00
แคนาดา			-3.50	-4.63	-11.13	-4.29	3.14	6.83
อื่นๆ			-4.20	-5.89	-16.26	-3.87	-2.34	-1.56

ที่มา : สถิติการค้าสินค้าเกษตรไทยกับต่างประเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2555

3.7 สรุป

ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวในฤดูนาปีประมาณ 67 ล้านไร่ ปัจจุบันแบ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณ 29 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 43.28 ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด และพบว่าตามแนวโน้มของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยสัดส่วนของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 28.57 ในช่วงปี 2540 เป็นร้อยละ 47.54 ในปี 2555 โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเนื้อที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิได้ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้น โดยที่เกษตรกรจำนวนไม่น้อยได้ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวเหนียวไปปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มมากขึ้นเพราะข้าวหอมมะลิมีราคาสูงกว่าและเป็นที่ต้องการของตลาด และอีกประการหนึ่งต้องยอมรับว่าเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น โดยการกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิในราคาที่สูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ ปัจจุบันข้าวหอมมะลิพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 เป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุดเพราะมีคุณสมบัติในการบริโภคเมื่อหุงสุกจะมีลักษณะเหนียวนุ่มและมีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย ซึ่งคุณสมบัติของข้าวหอมมะลิสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้นอกจากการบริโภคโดยตรงแล้วยังมีการใช้ประโยชน์จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าจากข้าวหอมมะลิ ซึ่งมีการแปรรูปเป็นสินค้าที่ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น การผลิตแป้งข้าวกล้องหอมมะลิมาทดแทนแป้งสาลีในผลิตภัณฑ์ขนมอบและนึ่ง นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มเพื่อสุขภาพ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มจากข้าวกล้องงอก ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มสุขภาพชนิดผงจากข้าวกล้องหอมมะลิงอกสำหรับผู้บริโภคผู้สูงอายุ หรือใช้ในอาหารเพื่อสุขภาพอื่นๆ และผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหารซึ่งมีประโยชน์มหาศาล

ปัจจุบันประเทศไทยผลิตข้าวหอมมะลิได้ประมาณ 8 ล้านตันต่อปี ส่งออกเฉลี่ยประมาณ 2-3 ล้านตันข้าวสารต่อปี หรือประมาณ 3.3 – 5 ล้านตันข้าวเปลือกต่อปี หมายถึงผลผลิตข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 50 ส่งออกขายในตลาดต่างประเทศ โดยผลผลิตข้าวหอมมะลิจะออกสู่ท้องตลาดมากที่สุดในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะต่ำที่สุดในรอบปี และเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวเจ้าทั่วไปข้าวหอมมะลิจะมีราคาสูงกว่าประมาณ 6,000 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 47.07 แต่การเปลี่ยนแปลงราคาจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเจ้าทั่วไป ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาประเทศไทยเป็นเพียงประเทศเดียวที่ส่งออกข้าวหอมมะลิไปขายในต่างประเทศนำรายได้เข้าสู่ประเทศหลายหมื่นล้านบาทต่อปี อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2551 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มลดลง ซึ่งสาเหตุสำคัญมาจากการที่ราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นไม่ว่าจะเป็นเวียดนาม อินเดีย ในขณะที่ประเทศเหล่านี้สามารถพัฒนาคุณภาพข้าวหอมได้ใกล้เคียงกับข้าวหอมของไทยและเวียดนามเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีผู้ส่งออกข้าวหอมรายใหม่ทั้งกัมพูชาและพม่าทำให้ตลาดข้าวหอมมะลิของไทยได้รับผลกระทบ ผนวกกับผลจากนโยบายของรัฐบาลที่ดำเนินโครงการรับจำนำข้าวโดยกำหนดราคารับซื้อข้าวหอมมะลิจาก

เกษตรกรสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้ผลผลิตข้าวหอมมะลิประมาณ 3 ล้านตันเข้าสู่โครงการรับจำนำและถูกเก็บอยู่ในสต๊อกของรัฐบาล ผลคือราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่า 1,000 ดอลล่าร์ต่อตัน และสูงคู่แข่งประมาณ 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน ในขณะที่คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงและต่างประเทศไม่ความเชื่อมั่นต่อการจัดการคุณภาพข้าวของรัฐบาล ค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิที่เคยได้รับราคาสูงกว่าข้าวจากประเทศอื่นลดลง ดังนั้นปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงจาก 3.07 ล้านตันในปี 2551 เหลือเพียง 1.92 ล้านตันในปี 2556 โดยเฉพาะตลาดส่งออกสำคัญเช่น สหรัฐอเมริกาฮ่องกง และสิงคโปร์ที่ปริมาณการส่งออกลดลงอย่างต่อเนื่อง หากสถานการณ์ยังเป็นเช่นในปัจจุบันไทยอาจจะต้องเสียตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิให้คู่แข่งอย่างถาวรหากไม่มีการปรับตัวเพื่อพัฒนาคุณภาพและดำเนินนโยบายที่เหมาะสม